

EURALEX XIX
Congress of the
European Association
for Lexicography

Lexicography for inclusion

7-9 September 2021
Virtual

www.euralex2020.gr

Proceedings Book
Volume 2

Edited by Zoe Gavriilidou, Lydia Mitits, Spyros Kiosses

EURALEX Proceedings

ISSN 2521-7100

ISBN 978-618-85138-2-2

Published by: SynMorPhoSe Lab, Democritus University of Thrace

Komotini, Greece, 69100

e-edition

Publication is free of charge

Edited by: Zoe Gavriilidou, Lydia Mitits, Spyros Kiosses

English Language Proofreading: Lydia Mitits and Spyridon Kiosses

Technical Editor: Kyriakos Zagliveris

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License

2021 Edition

Αρχές για τη δημιουργία ενός εξειδικευμένου λεξικού για ποιητικούς νεολογισμούς: μελέτη περίπτωσης στην ΟΔΥΣΕΙΑ του Νίκου Καζαντζάκη

Μαθιουδάκης Ν.

Πανεπιστήμιο Γρανάδας
nikosmathioudakis@gmail.com

Περίληψη

Το φαινόμενο της νεολογίας αποκαλύπτεται ως μια ανανεωτική δύναμη της γλώσσας, αλλά ταυτόχρονα αναδεικνύεται και ως μια ιδιότυπη λειτουργία του λογοτεχνικού ύφους, καθώς η δημιουργία νέων λέξεων ή/και εννοιών από τους λογοτέχνες αποτελεί χαρακτηριστικό τους γνώρισμα και στοιχείο της ποιητικής γραμματικής τους, της αποτύπωσης της προσωπικής τους σφραγίδας. Επομένως, οι ποιητικοί νεολογισμοί είναι μέρος του συνόλου των νεολογισμών, αν και θεωρούνται συνήθως εφήμερες δημιουργίες των λογοτεχνών. Σκοπός της έρευνάς μας είναι η θεμελίωση των αρχών για τη μελέτη των ποιητικών νεολογισμών υπό το πρίσμα του λεξικογραφικού πεδίου, ελλείψει εξειδικευμένων λεξικών αναφορικά με τους ποιητικούς νεολογισμούς νεοελλήνων συγγραφέων. Ειδικότερα, παρουσιάζονται οι αρχές δημιουργίας ενός ψηφιακού λεξικού για τους ποιητικούς νεολογισμούς της καζαντζακικής ΟΔΥΣΕΙΑΣ, καθώς παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον το ιδιοσυγκρασιακό και ιδιότυπο λεξιλόγιο του Νίκου Καζαντζάκη, μιας και στο ποιητικό του έργο εγκιβωτίζει περίπου 5.000 νεολογικές αθησαύριστες λέξεις, που είναι κυρίως σύνθετοι και πολυσύνθετοι σχηματισμοί. Τέλος, περιγράφουμε διεξοδικά τη μακροδομή και τη μικροδομή του λεξικού, σημειώνοντας ενδεικτικά παραδείγματα λημμάτων των καζαντζακικών ποιητικών νεολογισμών.

Έννοιες-κλειδιά: ποιητικοί νεολογισμοί, γλώσσα της λογοτεχνίας, νεοελληνική λογοτεχνία, εξειδικευμένη λεξικογραφία, εξειδικευμένα λεξικά, ΟΔΥΣΕΙΑ, Καζαντζάκης

1 Εισαγωγή

Το φαινόμενο της νεολογίας παρατηρείται τόσο στον γραπτό όσο και στον προφορικό λόγο. Σχετίζεται άμεσα με την ανθρώπινη επικοινωνία και, μάλιστα, αποτελεί μια καθημερινή αναγέννηση της γλώσσας. Οι νεολογισμοί γεννιούνται καθημερινά, ορισμένοι εκ των οποίων γίνονται εύκολα αντιληπτοί, μιας και θεωρούνται ασυνήθιστοι και παράξενοι τύποι λέξεων. Σύμφωνα με την Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986: 26), οι νεολογισμοί, προϊόν της νεολογίας, αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι του ατομικού λεξιλογίου και έχουν άμεση σχέση με τη γλωσσική ικανότητα κάθε ανθρώπου. Αυτόματα, λοιπόν, οι νέες αυτές λεξικές μονάδες επηρεάζονται από το κοινωνικό-πνευματικό περιβάλλον, αφού η κοινωνία και το λεξιλόγιο είναι έννοιες άμεσα συνδεδεμένες στη γλωσσική λειτουργία.

Με τον όρο *νεολογισμός* αναφερόμαστε σε κάθε νέα λέξη (ή κάθε νέα σημασία λέξης), η οποία εμπλουτίζει μια γλώσσα, καθώς χρησιμοποιείται με τρόπο είτε ενεργητικό είτε παθητικό από τη γλωσσική κοινότητα. Ο Picone (1996) υποστηρίζει ότι νεολογισμός είναι κάθε νέα λέξη, μόρφημα ή έκφραση και κάθε νέα σημασία για μια προϋπάρχουσα λέξη, έκφραση ή προϋπάρχον μόρφημα που εμφανίζεται σε μια γλώσσα. Αντίστοιχα, η Lehner (2005) θεωρεί τους νεολογισμούς ως νέες λέξεις που συχνά εμφανίζονται και εισάγονται σε μια γλώσσα ενώ άλλες λέξεις χρησιμοποιούνται, είτε για μικρό χρονικό διάστημα είτε πιθανότατα μόνο για μια φορά.

Επομένως, ο νεολογισμός ως το άμεσο παράγωγο του φαινομένου της νεολογίας είναι κάθε μη συστηματικά κωδικοποιημένος σχηματισμός (ή κάθε νέα σημασία ενός προϋπάρχοντος σχηματισμού) σε κάποιο βασικό λεξικό μιας γλώσσας, ο οποίος χρησιμοποιείται είτε προφορικά είτε γραπτά και σύμφωνα με διάφορα κριτήρια, χρήζει ανάγκης για καταγραφή και μελέτη. Πολλοί μελετητές διερευνούν τις διαδικασίες δημιουργίας νεολογισμών, στον γραπτό και τον προφορικό λόγο, και προσπαθούν να τυποποιήσουν τις συνθήκες δημιουργίας των νέων λεξικών σχηματισμών. Προσεγγίζοντας, ειδικότερα, τη γραπτή νεολογία διαπιστώνουμε πως υπάρχει ένα πλήθος νεολογισμών σε κάθε έκφανση της καθημερινότητάς μας, όπως ακριβώς συμβαίνει και στη λογοτεχνία, η οποία θεωρείται αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης ανάπτυξης του πολιτισμού.

Στην παρούσα εργασία, ως μελέτη περίπτωσης, ασχολούμαστε με το επικό ποίημα ΟΔΥΣΕΙΑ¹ του Νίκου Καζαντζάκη, η οποία αποτελεί θεματικά τη συνέχεια της *Οδύσσειας* του Ομήρου. Σε μια έκταση 33.333 στίχων, διαρθρωμένη σε 24 ραψωδίες, ο Καζαντζάκης ως ένας λεξιθήρας, ένας ερασιτέχνης γλωσσολόγος, ο οποίος αποστρέφεται την κοινή και χλιοειπωμένη λέξη, εγκιβωτίζει στο έπος του περισσότερες από 5.000 νεολογικές αθησαύριστες λέξεις εν δυνάμει ποιητικούς νεολογισμούς (Μαθιουδάκης 2012) – στην πλειονότητά τους σύνθετες και πολυσύνθετες λέξεις (Μαθιουδάκης & Καρασίμος 2014, 2015) –, αναδεικνύοντας με εξαιρετικό τρόπο τόσο τον ιδιοσυγκρασιακό του χαρακτήρα που αποτυπώνεται αδιαμφισβήτητα στο λεξιλόγιο και στα χαρακτηριστικά της ΟΔΥΣΕΙΑΣ όσο και την προσωπική συγγραφική του σφραγίδα, το ατομικό του υφολογικό αποτύπωμα. Στόχος μας είναι η περιγραφή του σχεδιασμού και της κατασκευής ενός εξειδικευμένου ψηφιακού λεξικού με τους ποιητικούς καζαντζακικούς νεολογισμούς, ελλείψει εξειδικευμένων λεξικών παλαιότερων και νεότερων ελλήνων συγγραφέων, προκειμένου να αποτελέσει χρηστικό εργαλείο, αλλά και πρότυπο ανάπτυξης παρόμοιων λογοτεχνικών λεξικών.

¹ Επισημαίνεται ιδιαίτερος εμφαστικά πως στη μελέτη υιοθετείται ο τίτλος του καζαντζακικού έπους ΟΔΥΣΕΙΑ σε κεφαλαιογράμματη γραφή με ένα σίγμα («Σ») και όρθια γράμματα, από τη μία ως ένδειξη σεβασμού στη βούληση του ίδιου του συγγραφέα να τιτλοφορήσει με τον συγκεκριμένο τρόπο γραφής το ποίημά του στην πρώτη του έκδοση (1938) και από την άλλη ως διακριτό σημείο προς αποφυγή σύγχυσης με τον τίτλο του γνωστού έπους του Ομήρου, *Οδύσσεια*, η οποία γράφεται με δύο σίγμα.

2 Ποιητικοί νεολογισμοί

Η νεολογία είναι, λοιπόν, η ανανεωτική πνοή που διέπει τη γλώσσα, εμπλουτίζοντάς τη με νεοτερισμούς και καινοτόμες δημιουργικές εκφράσεις σε όλα τα επίπεδά της (Καραντζόλα & Φλιάτουρας 2004). Κυρίως, όμως, όπως σημειώνει και η Aitchison (2006: 292), «το λεξιλόγιο είναι ίσως το μέρος της γλώσσας που αλλάζει περισσότερο σε κάθε γενιά», επιταχύνοντας και άλλες παράλληλες γλωσσικές και γενικότερες αλλαγές.

Οι λογοτεχνικοί ή αλλιώς ποιητικοί νεολογισμοί αποτελούν, όπως είναι φυσικό, δημιουργικό παράγωγο της νεολογίας και μέρος των νεολογισμών (κυρίως του γραπτού λόγου), καθώς είναι οι δημιουργικές λογοτεχνικές εκφράσεις των συγγραφέων. Η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986) χαρακτηρίζει τους ποιητικούς νεολογισμούς ως γεμάτες φαντασία αλλά εφήμερες δημιουργίες των λογοτεχνών, προτείνοντας την εξειδικευμένη μελέτη τους, αφού οι λογοτέχνες, θεωρητικά τουλάχιστον, έχουν απεριόριστες δυνατότητες για νεολογική δημιουργία. Από την άλλη πλευρά, ο Χαραλαμπίδης, τόσο στη μελέτη του περί νεολογισμών (2011) όσο και σε ιδιαίτερες μελέτες του περί ύφους (2001), δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις νεολογικές ποιητικές δημιουργίες ελλήνων λογοτεχνών, αναγνωρίζοντάς τες ως ιδιαίτερα στοιχεία ύφους. Επίσης, σύμφωνα με τον Guilbert (1973, 1975), οι συγγραφείς θεωρούνται ως σημαντικοί παράγοντες ανανέωσης και δημιουργίας της γλώσσας, καθώς οι νεολογικές λέξεις που βρίσκονται ενσωματωμένες σε ένα λογοτεχνικό κείμενο συχνά είναι μέρος της προφορικής παράδοσης και του γραπτού λόγου, αποτυπώνοντας μια πληθώρα κοινωνικο-πολιτικο-πολιτισμικών πτυχών της γλώσσας, επιφορτίζοντας την έννοια του νεολογισμού με έναν σημαίνοντα ρόλο στο πλαίσιο ενός λογοτεχνικού κειμένου (Oleynikova 2016).

Όσον αφορά την ανανεωτική πνοή που δίνει ο ποιητής στη γλώσσα μέσα από διάφορους μηχανισμούς, ο Νάκας εξηγεί το φαινόμενο της νεολογίας που το αναφέρει και ως «νεολεξία», επισημαίνοντας ότι το φαινόμενο αυτό είναι σύνθετο στην ποίηση, όπως και σε άλλες πτυχές του ανθρώπινου βίου, αλλά, ωστόσο, υποστηρίζει ότι «ποιητής δεν σημαίνει απαραίτητα και γλωσσοπλάστης» (2003: 187).

Όπως είναι αναμενόμενο, αρκετοί μελετητές, ανάμεσά τους η Χριστοφίδου (2001), η Κόλλια (2007, 2011), ο Χαραλαμπίδης (2011) και ο Μαθιουδάκης (2012, 2020) ασχολούνται με την αναζήτηση νεολογισμών και νεολογικών λέξεων σε λογοτεχνικά κείμενα, χαρακτηρίζοντας τους συγκεκριμένους ποιητικούς νεολογισμούς ως στοιχείο ύφους του συγγραφέα. Επίσης, οι συγκεκριμένοι ερευνητές κάνουν προσπάθειες να διαπιστώσουν τις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι αναγνώστες μπορούν να κατανοήσουν τη σημασία νέων σχηματισμών ή ήδη υπαρκτών με άλλη σημασία, προκειμένου να απολαύσουν την ανάγνωση του λογοτεχνικού κειμένου.

Επομένως, η δημιουργία ενός λεξικού για τους ποιητικούς νεολογισμούς και μάλιστα εξειδικευμένου κρίνεται αναγκαία τόσο για τους επιστήμονες και τους εκπαιδευτικούς αλλά και για το ευρύτερο αναγνωστικό κοινό. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως ο Χαραλαμπίδης, τον Νοέμβριο του 2015², στο πλαίσιο της απονομής του βραβείου «Δαίδαλος» στον πρόσωπό του για το «Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας» (εκδ. Ακαδημία Αθηνών) από την Εταιρεία Συγγραφέων, ανακοίνωσε πως η Ακαδημία Αθηνών ετοιμάζει τη σύνταξη ενός λεξικού «που θα περιλαμβάνει όχι μόνο τους νεολογισμούς αλλά και τις σημασίες που αποκτούν οι λέξεις στους κορυφαίους παλαιότερους και νεότερους λογοτέχνες μας, πεζογράφους και ποιητές», αναλύοντας διεξοδικά τους λόγους για τους οποίους ένα τέτοιο λεξικό πρόκειται να είναι χρήσιμο και για την επιστήμη και για την κοινωνία.

3 Εξειδικευμένη λεξικογραφία και Εξειδικευμένα λεξικά

3.1 Οροθεσία

Σύμφωνα με τους Fuertes-Olivera & Tarp 2014, η εξειδικευμένη λεξικογραφία (*specialised lexicography*) ορίζεται ως ο κλάδος της λεξικογραφίας που ασχολείται με τη θεωρία και την πρακτική εξειδικευμένων λεξικών, δηλαδή με λεξικά, γλωσσάρια, λεξιλόγια, αλλά και κάθε πληροφοριακό εργαλείο, που καλύπτουν περιοχές εκτός της γενικής πολιτιστικής γνώσης και της λεγόμενης γλώσσας για γενικούς σκοπούς (*language for general purposes – LGP*). Έτσι, η εξειδικευμένη λεξικογραφία μπορεί να χαρακτηριστεί και ως ειδικού σκοπού και αντιπροσωπεύει διάφορους κλάδους, όπως και τις κοινωνικές και τις ανθρωπιστικές επιστήμες. Παρόλο που συχνά αναφέρεται ως *λεξικογραφία εξειδικευμένης γλώσσας* (*specialised language – LSP*), η εξειδικευμένη λεξικογραφία υπερβαίνει κατά πολύ μια απλή περιγραφή των διάφορων εξειδικευμένων γλωσσών, ενώ επίσης αντιμετωπίζει εγγενώς την ουσία των γλωσσών αυτών, προκειμένου να παρέχει άμεση και έγκαιρη πρόσβαση σε ουσιαστικά επιτεύγματά τους.

Οι Gouws & Tarp (2019) σημειώνουν πως η θέση ενός σύγχρονου λεξικογράφου, και ειδικότερα λεξικογράφων εξειδικευμένων λεξικών, είναι να αναπτύσσει έναν ιδιότυπο κοινωνικό ρόλο, προκειμένου να αντιμετωπίζει, αφενός, τις ανάγκες των χρηστών ενός λεξικού και αφετέρου, να λαμβάνει υπόψη τις τρέχουσες τεχνολογικές δυνατότητες. Για τον λόγο αυτό, οι ίδιοι μελετητές (2019: 259) υποστηρίζουν πως «ορισμένοι οραματιστές λεξικογράφοι ήρθαν στο προσκήνιο με προτάσεις για την αντιμετώπιση των προβλημάτων της αποσυγκριμνοποίησης (*decontextualization*) και για να προχωρήσουν πέρα από το μη φυσικό περιβάλλον (*unnatural environment*) ενός λεξικού προς την παροχή εξατομικευμένων πληροφοριών απευθείας σε ένα πλαίσιο όπου ο χρήστης βιώνει μια πληροφορία που χρειάζεται». Επομένως, οι σύγχρονοι λεξικογράφοι είναι σε θέση να κάνουν μερικά από τα ανεκπλήρωτα όνειρα του παρελθόντος πραγματικότητα, προβάλλοντας το γεγονός πως η πρόκληση του μέλλοντος είναι να καταστεί το αδύνατο δυνατό.

Στο πλαίσιο, μάλιστα, της σύνταξης και δημιουργίας ενός ψηφιακού λεξικού, αναπτύσσοντας αρχές της ψηφιακής λεξικογραφίας, ο Tarp (2011) προτάσσει ένα μελλοντικό λεξικογραφικό μοντέλο ως πιθανόν δρόμο για την «εξατομικευση των αναγκών ικανοποίησης». Επίσης, ο Tarp (2012) επισημαίνει πως το προφίλ κάθε χρήστη, η περιγραφή της κάθε

² Βλ. Μαγνητοσκοπημένη την εκδήλωση «Απονομή βραβείων “Διδώ Σωτηρίου” και “Δαίδαλος” 2015, της Εταιρείας Συγγραφέων»: <https://www.youtube.com/watch?v=Za4hXPr-dqo> (και συγκεκριμένα στο 54:14 κ.εξ.) Πρβ. σχετικό άρθρο στο www.bookia.gr (με ημεροχρονολογία ανάρτησης 05/01/2016) [20/04/2021].

κατάστασης και το κάθε φιλτράρισμα είναι οι ειδικές τεχνικές για την απόκτηση ενός πιο εξατομικευμένου προϊόντος. Έτσι, προτείνει ότι σε κάθε μεμονωμένο χρήστη ενός λεξικογραφικού ηλεκτρονικού εργαλείου μπορεί να δίνεται η δυνατότητα για εξατομικευμένη αναζήτηση και διαμόρφωση των αποτελεσμάτων, σύμφωνα με τις ανάγκες του, στην οθόνη του (Tarp 2012: 261).

Επομένως, για τη δημιουργία ενός εξειδικευμένου λεξικού βασιζόμαστε στις σύγχρονες θεωρίες της εξειδικευμένης λεξικογραφίας (Bergenholtz & Tarp 1995, Sterkenburg 2003, Nielsen & Tarp 2009, Fuertes-Olivera & Tarp 2014) – με τη χρήση των νέων τεχνολογιών για την ανάπτυξη του λεξικού σε ένα ψηφιακό περιβάλλον. Σύμφωνα με τους Gouws & Tarp (2019), στη σύγχρονη λεξικογραφία η συγκεκριμενοποίηση και η εξατομίκευση αποτελεί ένα μείζον ζήτημα, καθώς οι λεξικογράφοι είχαν συχνά ανεκπλήρωτα όνειρα για νέες δυνατότητες στο ψηφιακό περιβάλλον. Έτσι, η εμφάνιση των διαδικασιών προσαρμογής της συγκεκριμενοποίησης και της εξατομίκευσης σε διαφορετικές περιοχές και περιβάλλοντα καταδεικνύει πως οι διαδικασίες αυτές εισάγουν μια νέα λεξικογραφική πρακτική, ακόμα και σε περιβάλλοντα, όπως για παράδειγμα στη λογοτεχνία.

Με βασικό γνώμονα, λοιπόν, το γεγονός ότι η λογοτεχνία εγγενώς αποτελεί μια εξειδικευμένη γλώσσα (ποιητική γλώσσα), της οποίας το λεξιλόγιο αποτελεί μέρος της εξειδικευμένης λεξικογραφίας για ειδικές ανάγκες (ποιητικοί νεολογισμοί/ποιητικές λέξεις), η σύνταξη ενός πρότυπου λεξικού αποτελεί βασικό εργαλείο τόσο για την ανάγνωση και την κατανόηση των λογοτεχνικών κειμένων όσο και για τη διδασκαλία της λογοτεχνίας γενικότερα. Ειδικότερα, η προσέγγιση των ποιητικών νεολογισμών και η λημματοποίησή τους πρόκειται να φέρει στο φως πλήθος γλωσσολογικών πληροφοριών για τους μηχανισμούς της ελληνικής γλώσσας, κυρίως σε μορφολογικό αλλά και σημασιολογικό επίπεδο.

3.2 Λεξικά και γλωσσάρια ελλήνων λογοτεχνών

Η λεξιλογική προσέγγιση της νεοελληνικής λογοτεχνίας, και κυρίως από λεξικογραφική σκοπιά, αποτελεί ένα ζήτημα που δεν έχει αναπτυχθεί ιδιαίτερα, αλλά ούτε και με επιστημολογικά συστηματικό τρόπο. Ο Χαραλαμπίδης, αφενός, εύστοχα έχει επισημάνει ότι «λιγοστά είναι τα λεξικά ή οι πίνακες λέξεων μεμονωμένων συγγραφέων και ακόμα λιγότερες οι μελέτες που αναφέρονται στους “διαλεκτισμούς”, τα διαλεκτικά δηλ. ή ιδιωματικά στοιχεία που χρησιμοποιούν λίγο ή πολύ όλοι σχεδόν οι λογοτέχνες μας» (2001: 170). Ο Καψωμένος (2004), αφετέρου, θεωρεί ότι η συστηματική μελέτη και η δημιουργία βάσεων δεδομένων με την αξιοποίηση της ηλεκτρονικής τεχνολογίας βοηθά στην ανάπτυξη της γλωσσικής στατιστικής και της υφολογίας, ανανεώνοντας το θεωρητικό και μεθοδολογικό υπόβαθρο για την έρευνα και την ανάλυση του ύφους ενός λογοτεχνικού κειμένου.

Έτσι, από τη μία πλευρά, μέχρι σήμερα, διατίθενται πίνακες λέξεων για αρκετούς σημαντικούς συγγραφείς και κείμενα της νεοελληνικής λογοτεχνίας (Γιαννίκου et al. 2007), όπως – γίνεται ενδεικτική αναφορά σε ορισμένους με αλφαβητική σειρά – για τον Εγγονόπουλο (Κουμπής 1999), τον Ελύτη (Μαυρομάτης 1981), τον Καβάφη (Lorando et al. 1970, Κοκόλης 1976), τον Κάλβο (Gentilini 1970), τον Καρυωτάκη (Pelacchi 1971, Peri 1983), τον Μακρυγιάννη (Κυριαζίδης et al. 1992), τον Σεφέρη (Κοκόλης 1975), τον Σολωμό (Καψωμένος et al. 1983), καθώς και συμφραστικοί πίνακες για τη *Θυσία του Αβραάμ* (Φιλιππίδου 1986), τον *Διγενή Ακρίτα* (Beaton et al. 1995), τον *Ερωτόκριτο* του Κορνάρου (Φιλιππίδου & Holton 1996), το ποιητικό έργο του Σεφέρη (Καζάζης & Σιστάκου 2003). Και φυσικά σε ψηφιακό περιβάλλον μοναδική αξιομνημόνευτη περίπτωση είναι η ψηφιακή πλατφόρμα³ *Ανεμόσκαλα* (υπό τη σκέπη του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας), η οποία παρουσιάζει συμφραστικούς πίνακες λέξεων για μείζονες νεοέλληνες ποιητές.

Όμως, από την άλλη πλευρά, και συγκριτικά με ανάλογες περιπτώσεις ξένων λογοτεχνών, εξαιρετικά περιορισμένες είναι οι συστηματικές προσπάθειες καταγραφής σε εξειδικευμένα λεξικά του λεξιλογίου συγκεκριμένων ελλήνων συγγραφέων. Στην ελληνική βιβλιογραφία υπάρχει μόνο το *Λεξικό Σολωμού* του Καψωμένου (1983), που ουσιαστικά είναι ένας πίνακας λέξεων του ελληνόγλωσσου σολωμικού έργου, και το *Γλωσσάρι στο έργο του Νίκου Καββαδία* (με ερμηνευτικά σχόλια) του Τράπαλη (2010). Σε ψηφιακό περιβάλλον έχουμε μόνο το γλωσσάρι του Καββαδία, όπως παρουσιάζεται από τον Τράπαλη, βρίσκεται σε ιστότοπο⁴ υπό τη σκέπη του Πανεπιστημίου Αθηνών, στον οποίο παρουσιάζονται οι λέξεις και οι σημασίες τους με τη μορφή αλφαβητικού καταλόγου, καθώς και ορισμένα τοπωνύμια. Οι υπόλοιπες τυχόν λεξιλογικές προσεγγίσεις είναι ερασιτεχνικού χαρακτήρα και αναδημοσιεύονται σε προσωπικά ιστολόγια.

Και συγκεκριμένα, στην περίπτωση του Καζαντζάκη, δεν έχουμε πολλές έρευνες λεξιλογικού ή/και λεξικογραφικού ενδιαφέροντος. Ειδικότερα, η ΟΔΥΣΕΙΑ του Καζαντζάκη μελετήθηκε αρκετά, κυρίως με προσπάθειες αποτύπωσης γλωσσικών και υφολογικών στοιχείων (ενδεικτικά αναφέρονται Bien 1972, Γιακουμάκη 1982, Χαραλαμπίδης 2001, 2010 & Μαθιουδάκης 2012), αλλά όμως δεν έχει ερευνηθεί λεξιλογικά σε μεγάλη έκταση. Ο λεξικογραφικός πλούτος του έργου παρουσιάζεται μερικώς από τον Πρεβελάκη (1932, στο Μαρινάκης 2004), ο οποίος ασχολήθηκε με τις ραψωδίες Α-Κ, και από τη Γιακουμάκη (1982) η οποία ασχολήθηκε με τις ραψωδίες Α-Δ, ενώ ο Μαθιουδάκης (2012) παρουσιάζει τη μοναδική ολοκληρωμένη λεξικογραφική μελέτη για το καζαντζακικό έπος, σε επίπεδο διδακτορικής έρευνας. Τέλος, πέρα από τις ερευνητικές προσεγγίσεις των μελετητών, έχουμε και μια λεξικογραφική τοποθέτηση από τον ίδιο τον Καζαντζάκη, ο οποίος στην πρώτη έκδοση του έργου (1938) επισυνάπτει και ένα «Λεξιλόγιο», ένα γλωσσάρι με περίπου 1.500 «άγνωστες» λέξεις.

3.3 Λεξικά και γλωσσάρια ξένων λογοτεχνών

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφέρουμε, έστω και ακροθιγώς, ορισμένες έρευνες στον διεθνή χώρο, μετά την εξέταση του ζητήματος στον ελληνικό χώρο, αναφορικά με λεξικά και γλωσσάρια ξένων καταξιωμένων λογοτεχνών. Ενδεικτικά, παρουσιάζονται εξειδικευμένα λεξικά για τον C. Dickens (Sutherland 2012), τον J. Joyce (Chenier online), τον W. Shakespeare (Schmidt 1902, Wells 1998, Onions 1986, Crystal & Crystal 2002), τον W. B. Yeats (Conner 1999) και αρκετές

³ Βλ.: <https://www.greek-language.gr/Resources/literature/tools/concordance/index.html> [20/04/2021].

⁴ Βλ.: http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/nikos_kabbadias/meletes_trapalh_glossari_a.htm [20/04/2021].

άλλες.

Σε ψηφιακό περιβάλλον αναφέρονται ενδεικτικά τρία παράδειγμα: του L. Carroll, του C. Dickens και του W Shakespeare. Πρώτο παράδειγμα: Δύο πολύ συνοπτικά γλωσσάρια αναφορικά με το έργο *H Αλίκη στη χώρα των θαυμάτων* του Carroll παρουσιάζονται στον ιστότοπο *Alice in Wonderland*⁵ και στον ιστότοπο *Alice in Wonderland-Wiki*⁶. Δεύτερο παράδειγμα: Ένα ενδεικτικό λεξιλόγιο του Dickens καταγράφεται σε δύο γλωσσάρια: αφενός στον ιστότοπο *The Charles Dickens page*⁷ και αφετέρου στον ιστότοπο *Charles Dickens, Victorian Literature and Vocabulary*⁸. Τρίτο παράδειγμα: ίσως η πιο ενδιαφέρουσα περίπτωση απόδοσης ψηφιακού λεξικού αφορά τον Shakespeare· δύο εκτεταμένα γλωσσάρια που βασίζονται σε δύο έγκριτες παλαιότερες εκδόσεις για το έργο του άγγλου βάρδου. Επομένως, έχουμε αφενός ένα «λεξικό» που βασίζεται στον Schmidt (1902), όπως παρουσιάζεται στον ιστότοπο *Perseus*⁹ του Tufts University, και αφετέρου ένα «γλωσσάρι» που βασίζεται στους Crystal & Crystal (2002), όπως παρουσιάζεται στον ιστότοπο *Shakespeare's Words*¹⁰. Αξίζει να σημειωθεί πως μονάχα το ψηφιακό γλωσσάρι των Crystal & Crystal παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και αποτελεί χρηστικό εργαλείο, καθώς έχει σαφή επιστημονικά κριτήρια, ενώ το κάθε λήμμα περιέχει σημασία και διασυνδέεται με τους στίχους στους οποίους εμφανίζεται η λέξη.

4 Μεθοδολογία

Σύμφωνα με τον Ξυδόπουλο (2008) και τη Μόττσιου (1994), ένα λεξικό ή ένα λεξιλόγιο ή γενικά ένα λεξικογραφικό σώμα δεδομένων αποτελείται κυρίως από δύο μέρη, τη μακροδομή και τη μικροδομή, όσον αφορά στην αναλυτική περιγραφή της δομής και του περιεχομένου του. Η *μακροδομή* (*macrostructure*), από τη μια πλευρά, περιλαμβάνει τον κατάλογο των λημμάτων που περιέχονται στο συγκεκριμένο λεξικό και περιγράφει τις σημαντικές πληροφορίες που αφορούν στο σύνολο των λημμάτων, αποδίδοντας τα βασικά χαρακτηριστικά τους. Η *μικροδομή* (*microstructure*), από την άλλη πλευρά, είναι η εσωτερική δομή και οι πληροφορίες του κάθε λήμματος, δηλαδή της κάθε *λέξης-κεφαλής* (*headword*), η οποία ουσιαστικά αναφέρεται στον κανονικό τύπο μιας λέξης μέσα σε έναν κατάλογο. Στη συγκεκριμένη μελέτη χρησιμοποιείται ο όρος *λήμμα* (*lemma*) για να προσδιοριστεί ο λιγότερο χαρακτηρισμένος ή βασικός τύπος μιας λέξης ή εναλλακτικά ο όρος *λέξη-κεφαλή* (*headword*).

4.1 Ψηφιακή ανάπτυξη λεξικού

Το ψηφιακό λεξικό της ΟΔΥΣΕΙΑΣ του Νίκου Καζαντζάκη αποτελεί ένα πρωτοποριακό εργαλείο και πρόκειται να αποτελέσει έναν εύχρηστο και λειτουργικό ψηφιακό κόμβο αναφοράς τόσο για την ερευνητική όσο και την εκπαιδευτική κοινότητα. Η πλατφόρμα υλοποιείται με χρήση ανοικτών λογισμικών (*open-source software*) βασισμένα σε σύγχρονες τεχνολογίες κατασκευής θησαυρών λημμάτων και άλλων τεχνολογιών του σημασιολογικού ιστού (*semantic web*), με ενσωματωμένες λειτουργίες επισημείωσης, τεκμηρίωσης (*in-context*) και αναζήτησης των λημμάτων.

Σύμφωνα με το πρότυπο ψηφιακής επισημείωσης/τεκμηρίωσης (*mark-up*) και υποδομών υποστήριξης της κωδικοποίησης της πληροφορίας, το περιεχόμενο του λεξικού προετοιμάζεται με κωδικοποίηση (*encoding*) των λημμάτων και σύνδεση του κάθε λήμματος με το απόσπασμα αναφοράς (*contextualisation*). Οι εργασίες σχεδιασμού και κατασκευής¹¹ χωρίζονται σε τρεις ενότητες:

(α) «Αρχιτεκτονική της Πληροφορίας» (*Information Architecture*): η οποία αφορά το επίπεδο οργάνωσης των δεδομένων και της δομικής τους απεικόνισης, καθώς και στη μελέτη των αναλυτικών σεναρίων χρήσης (ανάγνωση, αναζήτηση, διαμοιρασμός κ.ο.κ.) και λειτουργικών/τεχνικών απαιτήσεων και προδιαγραφών.

(β) «Σχεδιασμός» (*Design*): η οποία αφορά τον εικαστικό και γραφιστικό σχεδιασμό της πλατφόρμας, για τη δημιουργία της οπτικής της ταυτότητας, αλλά και τη μελέτη της εμπειρίας χρήσης. Για το σχεδιασμό θα μελετηθούν θέματα τυπογραφίας, χρωμάτων, χαράξεων, σχεδιαστικών στοιχείων, προσαρμογής σε πολλαπλές οθόνες χρήσης και σενάρια χρήσης στο σχεδιαστικό περιβάλλον.

(γ) «Ανάπτυξη» (*Development*): η οποία αφορά την κατασκευή της τεχνικής υποδομής και την υλοποίηση της πλατφόρμας στο επιλεγμένο περιβάλλον ανάπτυξης. Στο πλαίσιο την ενότητας αυτής θα υλοποιηθούν όλες οι εργασίες προγραμματισμού και παραμετροποίησης του συστήματος, με βάση τις προδιαγραφές που θα έχουν προκύψει από τα αποτελέσματα των εργασιών της «Αρχιτεκτονικής της Πληροφορίας» και του «Σχεδιασμού», σε συνδυασμό με τις λειτουργικές και τεχνικές απαιτήσεις που ορίζουν οι διεθνείς πρακτικές ανάπτυξης ψηφιακών θησαυρών όρων και λημμάτων.

Σημαντικό είναι να σημειωθεί πως, ακολουθώντας το παράδειγμα του ιστότοπου *Shakespeare's Words* – www.shakespeareswords.com, το σχεδιαζόμενο ψηφιακό λεξικό για τον Νίκο Καζαντζάκη πρόκειται να αναπτυχθεί σε έναν δυναμικό ιστότοπο με domain name kazantzakiswords.gr, σύμφωνα με την ακόλουθη μακροδομή και μικροδομή.

⁵ Βλ.: <https://www.alice-in-wonderland.net/resources/background/glossary/> [20/04/2021].

⁶ Βλ.: https://aliceinwonderland.fandom.com/wiki/Glossary_of_Alice_in_Wonderland_Terms [20/04/2021].

⁷ Βλ.: <https://www.charlesdickenspage.com/charles-dickens-glossary.html> [20/04/2021].

⁸ Βλ.: <https://victorianvocabulary.weebly.com/dickens-glossary.html> [20/04/2021].

⁹ Βλ.: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.03.0079> [20/04/2021].

¹⁰ Βλ.: <https://www.shakespeareswords.com/Public/Glossary.aspx> [20/04/2021].

¹¹ Οι λεπτομέρειες του σχεδιασμού και της κατασκευής του ψηφιακού λεξικού προέκυψαν μετά από συζήτηση με την ερευνητική ομάδα του thinking.gr.

4.2 Μακροδομή

Η μακροδομή περιλαμβάνει περίπου 5.000 λήμματα, τα οποία είναι ταξινομημένα κατά απόλυτη αλφαβητική σειρά. Ο συνολικός αριθμός των λημμάτων αποτελείται από δύο βασικές κατηγορίες, (α) αυτή των ρηματικών τύπων και (β) των ονοματικών τύπων, καθώς και από μία τρίτη κατηγορία (γ) αυτή των επιρρημάτων. Ο προσδιορισμός των λεξικών τύπων ως προς τα μέρη του λόγου έγινε σύμφωνα με τη λειτουργία τους μέσα στο λογοτεχνικό περιβάλλον στο οποίο βρίσκονται. Οι ρηματικοί τύποι ως μέρη του λόγου συμπεριλαμβάνουν τα ρήματα και τις μετοχές που έχουν ρηματικό χαρακτήρα. Οι ονοματικοί τύποι ως μέρη του λόγου διακρίνονται σε δύο υποκατηγορίες, στα ουσιαστικά και στα επίθετα. Στα επίθετα, επίσης, εντάσσονται – για καθαρά συμβατικούς λόγους – και οι μετοχές που έχουν επιθετικό χαρακτήρα. Τέλος, τα επιρρήματα ως μέρη του λόγου δημιουργούν μεγάλο προβληματισμό στον καθορισμό τους, εξαιτίας δυσκολιών ακριβούς σύνταξης που δημιουργούνται λόγω της έντονης ποιητικότητας του κειμένου, όπου σε αρκετές περιπτώσεις υπάρχει ασάφεια ως προς το αν ο λεξικός τύπος είναι επίθετο σε παρακείμενο ουσιαστικό, ή επίρρημα.

Τα λήμματα αποτελούν το σύνολο των τύπων λέξεων που συλλέχτηκαν μέσα από την ΟΔΥΣΕΙΑ του Νίκου Καζαντζάκη με τη διαδικασία της ανάγνωσης λέξη προς λέξη και είναι μορφολογικοί σχηματισμοί, οι οποίοι δεν εντοπίστηκαν σε κάποιο από τα βασικά λεξικά της Κοινής Νέας Ελληνικής. Ο λεξικογραφικός έλεγχος έγινε αρχικά¹² στο *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (1933) της Πρωίας, το *Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας* (1964) του Δ. Δημητράκου, το *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής* (1998) του Μ. Τριανταφυλλίδη και το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (2005) του Γ. Μπαμπινιώτη και στη συνέχεια¹³ στο *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (1971) του Ι. Σταματάκου, το *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας* (1995) του Ε. Κριαρά, το *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* (2014) του Χ. Χαλαμπάκη (Ακαδημίας Αθηνών). Κατά συνέπεια, θεωρούμε ότι αποτελούν μη κωδικοποιημένες λέξεις (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη 1986), οι οποίες δεν έχουν καταγραφεί σε αυτά τα λεξικά, ή, με άλλα λόγια, λέξεις που δεν έχουν ενσωματωθεί στο δυναμικό του λεξιλογίου της νέας ελληνικής γλώσσας και δεν έχουν καθιερωθεί στην καθημερινή ομιλία.

Επομένως, τα λήμματα του συγκεκριμένου εξειδικευμένου λεξικού αποτελούν μια μορφή νεολογισμών (neologisms), αφού είναι αθησαύριστες λέξεις (undictionaried words), όπως σημειώνει η Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1986: 53), στην κατηγορία των νεολογισμών είναι δυνατόν να ανήκει κάθε είδους άγνωστη λέξη, την οποία συναντά ένας αναγνώστης σε ένα κείμενο (λογοτεχνικό ή μη) παλαιότερων εποχών. Επιπροσθέτως, σημειώνεται πως τα λήμματα χαρακτηρίζονται με έντονο νεολογικό χαρακτήρα, ο οποίος δικαιολογείται εξαιτίας της λεξικογραφικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε επτά από τα σημαντικότερα λεξικά της Κοινής Νέας Ελληνικής.

4.3 Μικροδομή

Η μικροδομή¹⁴ εμπεριέχει τη λεπτομερή περιγραφή των λεξικογραφικών πληροφοριών του λήμματος, οι οποίες διακρίνονται σε δέκα μέρη (Σχήμα 1) και είναι: (α) το λήμμα, (β) το μέρος του λόγου, (γ) το ερμηνευμα, (δ) η μορφολογική ανάλυση, (ε) η συχνότητα εμφάνισης, (στ) ο τύπος της λέξης, (ζ) η θέση, (η) το συγκεκριμένο, (θ) ο κωδικός και (ι) η αγγλική μετάφραση του λήμματος. Πιο συγκεκριμένα, οι πληροφορίες που παρέχονται σε κάθε λήμμα-λέξη είναι:

- (1) *Λήμμα* ή *κύριο λήμμα* ή *λέξη-κεφαλή* (*lemma* or *headword*), που αποτελεί τον βασικό ή κανονικό τύπο της λέξης και είναι με έντονη γραφή (bold).
- (2) *Μέρος του λόγου* (*part of speech*), που ανήκει ο τύπος λέξης, σύμφωνα με το συγκεκριμένο λήμμα.
- (3) *Ερμηνευμα* (*explanation*), που είναι η σημασία/ερμηνεία του λήμματος.
- (4) *Μορφολογική ανάλυση* (*morphological analysis*), που είναι η ανάλυση του λήμματος στα μορφολογικά συστατικά του και είναι με πλάγια γραφή (italics). (Στο συγκεκριμένο πεδίο σημειώνεται και πιθανή παραπομπή σε άλλο λήμμα του λεξικού.)
- (5) *Συχνότητα εμφάνισης* (*frequency*), που αποτελεί τον αριθμό συχνότητας εμφάνισης του λέξης μέσα στο ποίημα.
- (6) *Λεκτικός τύπος* ή *τύπος της λέξης* (*word-form*), όπως αυτός βρέθηκε μέσα στην ΟΔΥΣΕΙΑ του Καζαντζάκη.
- (7) *Θέση* (*position*), που είναι το ακριβές σημείο εμφάνισης της λέξης. Η περιγραφή *Έργο* (*work*) αναφέρεται στην ΟΔΥΣΕΙΑ. Η περιγραφή *Ραψωδία* (*rhapsody*) αναφέρεται στο σημείο μέσα στο ποίημα που βρίσκεται ο συγκεκριμένος τύπος λέξης, σύμφωνα με το καθορισμένο παράδειγμα, αναγράφοντας το γράμμα της ραψωδίας από το Α έως το Ω, ενώ η περιγραφή *Στίχος* (*line*) στην αριθμημένη γραμμή της κάθε ραψωδίας μέσα στο ποίημα που βρίσκεται ο συγκεκριμένος τύπος λέξης, σύμφωνα με το καθορισμένο παράδειγμα.
- (8) *Συγκείμενο* (*context*)¹⁵, το οποίο είναι το περιβάλλον κείμενο ή περικείμενο ή τα συμφοραζόμενα, που βρίσκεται ενσωματωμένος ο συγκεκριμένος τύπος λέξης σε επίπεδο ενός μετρικού στίχου.
- (9) *Κωδικός* (*code*), ο οποίος είναι η κωδικοποίηση για την άμεση διασύνδεση του λεκτικού τύπου με τον συγκεκριμένο στίχο μέσα στο υπόλοιπο ποίημα. Η κωδικοποίηση γίνεται σε λατινικό αλφάβητο και με τον

¹² Όπως σημειώνει ο Μαθιουδάκης 2012 & 2020.

¹³ Πιθανότατα να γίνει λεξικογραφικός έλεγχος των λημμάτων και στο *Αναλυτικόν ορθογραφικόν λεξικόν της νεοελληνικής γλώσσας* (1967) του Θ. Βοστταντζόγλου, καθώς και στο Αρχείο του Ιστορικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών.

¹⁴ Η μικροδομή του λεξικού βασίστηκε σε μεγάλο βαθμό στη δημιουργία δομής για το «Σώμα Αθησαύριστων Λέξεων» (ΣΑΛ) της ΟΔΥΣΕΙΑΣ του Νίκου Καζαντζάκη· βλ. Μαθιουδάκης 2012 & 2020.

¹⁵ Οι στίχοι παρουσιάζονται σύμφωνα με την επικρατούσα έκδοση του έργου (Καζαντζάκης 1967 κ.εξ.).

ακόλουθο σχηματισμό: ΕΡΓΟ.ΡΑΨ.ΣΤΙΧ. Το πρώτο μέρος σηματοδοτεί το έργο με την ένδειξη ODI., το δεύτερο μέρος τη ραψωδία με μια ένδειξη I-XXIV (ένα έως είκοσι τέσσερα σε λατινικούς αριθμούς) και το τρίτο μέρος τον στίχο με την ένδειξη σε αραβικούς αριθμούς (1, 2, 3, 4, 5 κ.ο.κ).

(10) *Αγγλική μετάφραση (english translation)*, που είναι η απόδοση του λήμματος στην αγγλική έκδοση της ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ του Νίκου Καζαντζάκη από τον Kimon Friar (1958).

λήμμα [1]	[2] (μέρος του λόγου)
ερμήνευμα [3]	
[μορφολογική ανάλυση] [4]	
βλ. και: πιθανή παραπομπή σε άλλο λήμμα του λεξικού	
	[5] συχνότητα εμφάνισης μέσα στο ποίημα
λεκτικός τύπος [6] ΕΡΓΟ ΡΑΨΩΔΙΑ ΣΤΙΧΟΣ [7]	
στίχος που εμφανίζεται ο λεκτικός τύπος [8]	[9] ΚΩΔΙΚΟΣ [ΕΡΓΟ.ΡΑΨ.ΣΤΙΧ]
αγγλ. απόδοση από τον Kimon Friar [10]	

Σχήμα 1: Συμβατική απεικόνιση μικροδομής λήμματος.

5 Παραδείγματα λημμάτων

Ακολουθώντας τη μικροδομή του ψηφιακού λεξικού (Σχήμα 1), σημειώνονται ενδεικτικά τρία λήμματα από τους ποιητικούς νεολογισμούς της ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ του Νίκου Καζαντζάκη. Οι συγκεκριμένες λέξεις αποτελούν τρεις χαρακτηρισμούς προς τον κεντρικό ήρωα του έπους, τον Οδυσσέα, ο οποίος σκιαγραφείται με περισσότερους από διακόσια¹⁶ επιθετικούς προσδιορισμούς μέσα στο ποίημα (Πρεβελάκης 1958, Μαθιουδάκης & Καμπάκη-Βουγιουκλή 2011).

Συγκεκριμένα, τα τρία λήμματα είναι «κλωθνούσης» (Σχήμα 2), «κοσμοπαρωρίτης» (Σχήμα 3) και «χαρομάχος» (Σχήμα 4), τα οποία φανερώνουν την ιδιότυπη γλωσσοπλαστική διάθεση του Νίκου Καζαντζάκη, και σχηματικά παρουσιάζονται όπως παρακάτω:

κλωθνούσης, ο	(ουσ., αρσ.)
αυτός που δημιουργεί πολύπλοκα σχέδια με τον νου του, σκεπτόμενος πανέξυπνα και ευφάνταστα, που έχει την ικανότητα να μηχανεύεται με ευφυή τρόπο	
[κλώθ(ω) + -ο- + νους + ης]	
βλ. και: κλωθνός, ο	
	συχν. εμφ. : 11
κλωθνούσης	ΟΔΥΣΣΕΙΑ Ε 1256
κι ο κλωθνούσης μες στις άλαλες ρουφήχτρες του μυαλού του	ODI.V.1256
αγγλ. sly weaver	

Σχήμα 2: Συμβατική απεικόνιση του λήμματος «κλωθνούσης».

¹⁶ Πρεβελάκης, 1958: 312, σχόλιο 177.

κοσμοπαρωρίτης, ο	(ουσ., αρσ.)
αυτός που έμεινε ως αργά τον κόσμο τριγυρνώντας, που ταξιδεύει αδιάκοπα	
[κοσμο- + πάρωρ(ος) + ίτης]	
	συχν. εμφ.: 1
κοσμοπαρωρίτη	ΟΔΥΣΣΕΙΑ Ω 1387
Όλο το μέγα σώμα ξάχνισε του κοσμοπαρωρίτη,	ODI.XXIV.1387
αγγλ. world-roamer	

Σχήμα 3: Συμβατική απεικόνιση του λήμματος «κοσμοπαρωρίτης».

χαρομάχος, ο	(ουσ., αρσ.)
αυτός που μάχεται τον Χάρο, αντιστεκόμενος στον θάνατο, που αντιτίθεται στη θνητή του φύση	
[χάρ(ος) + -ο- + μάχος]	
	συχν. εμφ.: 4
χαρομάχος	ΟΔΥΣΣΕΙΑ Σ 891
Ο χαρομάχος ένωσε το νου να πλημμυρίζει αγάπη	ODI.XVIII.891
αγγλ. death-battler	

Σχήμα 4: Συμβατική απεικόνιση του λήμματος «χαρομάχος».

6 Επίλογος

Το φαινόμενο της ποιητικής νεολογίας αποτελεί ένα ζήτημα διαχρονικό το οποίο αναπτύσσεται και μεταπλάθεται σύμφωνα με τις ανάγκες της κάθε εποχής. Συνεχώς συντίθενται νέες λέξεις μορφολογικά (ή ακόμα και ήδη υπάρχουσες λέξεις αλλάζουν σημασία), προκειμένου να ικανοποιηθούν το συγγραφικά γλωσσικό αισθητήριο του κάθε λογοτέχνη, ποιητή ή πεζογράφου. Σε άμεση αντίστιξη, βρίσκεται η ανάγκη δημιουργίας εξειδικευμένων λεξικών ή/και γλωσσαρίων για να καταγραφούν οι ιδιότυποι λογοτεχνικοί σχηματισμοί, καθώς αποτελούν μέρος της καθημερινότητάς μας, ενώ μπορούν να αποτελέσουν ένα ανεξερεύνητο πεδίο μελέτης, αποκαλύπτοντας στοιχεία γλωσσολογίας και υφολογίας για το υπό διερεύνηση λογοτεχνικό κείμενο, αλλά και αναδεικνύοντας στοιχεία για την ίδια τη γλώσσα μας και τους μηχανισμούς της, ειδικότερα στο επίπεδο της παραγωγής και της σύνθεσης.

Στην περίπτωση της καζαντζακικής ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ, παρά το πλήθος των σύνθετων και πολυσύνθετων ποιητικά νεολογικών σχηματισμών, ο κρητικός λογοτέχνης ισχυρίζεται πως είχε δημιουργήσει μόλις μερικές νέες λέξεις (Καζαντζάκης 1938, Πρεβελάκης 1958) και μάλιστα μόνο στις περιπτώσεις που χρειαζόταν να δημιουργηθεί μια νέα λέξη. Αντίθετα, αρκετοί μελετητές (Ανδριώτης 1959, Γιακουμάκη 1982, Μαθιουδάκης 2020) σημειώνουν ότι η ΟΔΥΣΣΕΙΑ έχει πλήθος ιδιολέκτων, γλωσσοπλαστικών γεννημάτων νεολογισμών. Επιπρόσθετα, ο Καζαντζάκης συνεχώς τονίζει ότι οι περισσότερες λέξεις είναι από το στόμα του λαού, γι' αυτό κι έχουν μια τέτοια πλαστικότητα (Πρεβελάκης 1958 & 1984, Μαθιουδάκης 2020), ενώ προτιμά τη χρήση ιδιοματικών τύπων ως πιο έντονα εκφραστικούς. Χρησιμοποιεί τις λέξεις με μια ιδιαίτερη αγάπη ως φορείς των ξεχωριστών του νοημάτων. Προτιμά να συνθέτει και να παράγει λέξεις, γιατί γοητεύεται από την σπανιότητα της ύπαρξής τους. Ρήματα, επίθετα, ουσιαστικά, επιρρήματα γεννιούνται και αναγεννιούνται από ένα λογοτεχνικό μυαλό που απέχει πολύ από την επιστήμη της γλωσσολογίας – όπως αυτή αναπτύσσεται θεωρητικά –, αλλά ο Καζαντζάκης

παρουσιάζεται ως ένας γλωσσολόγος του δρόμου, ένας γλωσσοταξιδευτής που συλλέγει και δημιουργεί λέξεις, όχι αυθαίρετα, αλλά με πάθος: ένα πάθος που πηγάζει από την πραγματική αγάπη του για τη γλώσσα.

Σε αριθμό 5.000 αθησαύριστοι ποιητικοί νεολογισμοί εγκιβωτίζονται στο ποιητικό έπος, με κύριο στόχο τη διάσωσή τους και την απόδοσή τους ως παρακαταθήκη στις μελλούμενες γενιές, καθιστώντας με τον τρόπο αυτό το έπος του θησαυρό λεξιλογικού πλούτου. Ο Καζαντζάκης προτρέπει να μας πληροφορεί σε διάφορες επιστολές του πως «κούρσεψε» τις λέξεις του από τα ταξίδια του, αποδίδοντας τις ρίζες τους στην ατόφια δημοτική με έντονη λαϊκή διάθεση. Για την πράξη του αυτή τον ονοματίζω «λαϊκό γλωσσολόγο»¹⁷ με αγάπη για τη νεοελληνική γλώσσα και την πατρίδα του. Ο Καζαντζάκης προτρέπει να μας πληροφορεί στη διατύπωση του γλωσσ(ολογ)ικού του «πιστεύω» πως «πέντε ή έξι μονάχα αναγκάστηκ[ε] να φκιάσ[ει]», θεωρώντας πως η χρήση των μηχανισμών της γλώσσας μας για την παραγωγή και τη σύνθεση νέων λέξεων δεν αποτελεί πρωτότυπη δημιουργία. Στην ίδια διατύπωση μας πληροφορεί πως οι λέξεις είναι «παρμένες απ' όλα τα μέρη της Ελλάδας», προσπαθώντας να δημιουργήσει μια πανελλήνια γλώσσα με πανδιαλεκτική διάθεση. Για τις πράξεις του αυτές τον θεωρώ «λεξιδημιουργό» και «γλωσσοποιό»¹⁸, καθώς δεν είναι (αφού ούτε ο ίδιος θεωρούσε τον εαυτό του) γλωσσοπλάστης, με τη στενή σημασία του όρου.

Παρά το γεγονός πως ο ίδιος θεωρεί τον εαυτό του περισσότερο συλλέκτη-καταγραφέα παρά γλωσσοπλάστη-δημιουργό, αναρωτιόμαστε ποιο επιχείρημα θα έβρισκε ο Καζαντζάκης, αν ζούσε σήμερα, να μας πείσει ότι οι 5.000 περίπου ποιητικοί νεολογισμοί, που έχουμε αποθησαυρίσει μελετώντας την ΟΔΥΣΣΕΙΑ είναι όλες παρμένες από το στόμα του λαού; Κάποιες ίσως να είναι, αλλά οι περισσότερες πιστεύουμε ότι είναι δημιουργήματα του ποιητή. Πιθανολογούμε, λοιπόν, ότι ο Καζαντζάκης δεν θεωρούσε γλωσσοπλαστικές και δικές του τις λέξεις που έφτιαχνε σύμφωνα με τους κανόνες σύνθεσης και παραγωγής λέξεων.

7 Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1986). *Η νεολογία στην κοινή νεοελληνική*. Θεσσαλονίκη: Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής, ΑΠΘ.
- Ανδριώτη, Ν. Π. (1959). Η γλώσσα του Καζαντζάκη. Στο *Νέα Εστία*, τχ. 779, (Χριστούγεννα 1959), σσ. 90-95.
- Apperson, G. L. (2015). *A Jane Austen Dictionary*. UK: Cambridge University Press.
- Aitchison, J. (2006). *Γιατί αλλάζει η γλώσσα. Πρόσδος ή παρακμή;*, (μτφρ. Ν. Βέργης). Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Beaton, R., Kelly, J., & Λεντάρη, Τ. (1995). *Πίνακας συμφραζομένων του Διγενή Ακρίτη. Σύνταξη Ε'*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Bergenholtz, H., & Tarp, S. (eds.). (1995). *Manual of Specialised Lexicography: The preparation of specialised dictionaries*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Γιαννίκου, Α., Μπαλτζή, Σ., Παπαϊωάννου, Δ., Πετρωτού, Χ., Παπαστεφάνου, Β., & Ρίζου, Β. (2007). Αρχείο Ελλήνων Συγγραφέων. Στο *5ο Διεπιστημονικό Διαπανεπιστημιακό Συνέδριο του ΕΜΠ και του ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ*. Μέτσοβο: Μετσόβιο Κέντρο Διεπιστημονικής Έρευνας ΜΕΚΔΕ του ΕΜΠ.
- Chenier, N. Online. *Joyce Word Dictionary (JWD)*. Διαθέσιμο στο: <https://joycewords.com/> [20/04/2021].
- Conner, L. I. (1999). *A Yeats Dictionary: Persons and Places in the Poetry of William Butler Yeats*. New York: Syracuse University Press.
- Crystal, D. & Crystal, B. (2002). *Shakespeare's Words: A Glossary and Language Companion*. UK: Penguin Books
- Fuertes-Olivera, P. A. & Tarp, S. (2014). *Theory and Practice of Specialised Online Dictionaries: Lexicography versus Terminography*. Berlin: De Gruyter.
- Gentilini, A. (1970). Γλωσσάριο των Ωδών. Στο Μ. F. Pontani (επιμ.), *Ανδρέα Κάλβου Ωδαί*. Αθήνα: Έκαρος, σσ. 175-κε'.
- Guilbert, L. (1975). *La créativité lexicale*. Paris: Larousse.
- Guilbert, L. (1973). Théorie du néologisme. In *Le Néologisme dans la langue et dans la littérature*, vol. 25. Paris: Cahiers de l'Association Internationale des études françaises.
- Καζαντζάκης, Ν. (1964 κ.εξ.). *Οδύσσεια*. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη.
- Kazantzakis, N. (1958) *The Odyssey. A modern sequel*, (tr. Kimon Friar). New York: Simon and Schuster 1958.
- Καζαντζάκης, Ν. (1938). *ΟΔΥΣΣΕΙΑ*. Αθήνα: εκδ. Πυρσός.
- Καραντζόλα, Ε., & Φλιάτουρας, Α. (2004). *Γλωσσική αλλαγή*. Αθήνα: Νήσος.
- Καψωμένος, Ε. Γ. (2004). Γλωσσική στατιστική και ύφος στον Ερωτόκριτο. Στο *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Β1*. Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, σσ. 89-104.
- Καψωμένος, Ε. Γ., Αντωνίου, Μ., Λαδογιάννη, Γ., Στρουγγάρη, Μ., & Τριάντου, Ι. (1983). *Λεξικό Σολωμού. Πίνακας λέξεων του ελληνόγλωσσου σολωμικού έργου*. Ιωάννινα: Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων) – Δωδώνη.
- Κοκόλης, Ξ. Α. (1976). *Πίνακας λέξεων των 154 ποιημάτων του Κ. Π. Καβάφη*. Αθήνα: Ερμής.
- Κοκόλης, Ξ. Α. (1975). «Λέξεις-άπαξ»: στοιχείο ύφους, θεωρητική εξέταση-καταγραφή στα «ποιήματα» του Γ. Σεφέρη. Αθήνα: Εξάντας.
- Κόλλια, Ε. (2011). Οι νεολογισμοί ως στοιχείο ύφους στο μυθιστόρημα *Μαριάμπας* του Γιάννη Σκαρίμπα. Στο *Πρακτικά της Συνάντησης Εργασίας Μεταπτυχιακών Φοιτητών Τμήματος Φιλολογίας, 13-15 Μαΐου 2011*. Αθήνα: Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 178-186.

¹⁷ Βλ. Συνέντευξη του Ν. Μαθιουδάκη στον Δ. Δουλγερίδη στην εφημ. *Τα Νέα* (ημεροχρονολογία ανάρτησης 19/09/2020)· περισσότερα στο <https://www.tanea.gr/print/2020/09/19/lifearts/o-kazantzakis-os-laikos-glossologos/> [20/04/2021].

¹⁸ Βλ. Συνέντευξη του Ν. Μαθιουδάκη στον Π. Φρούντζο στην εφημ. *Documento – Docville* (ημεροχρονολογία ανάρτησης 01/12/2020)· περισσότερα στο <https://www.documentonews.gr/article/nikos-mathioydakhs-oewrw-ton-kazantzakh-glwssoptoio-kai-oxi-glwssoplasth/> [20/04/2021].

- Κόλλια, Ε. (2007). Οι νεολογισμοί ως στοιχείο ύφους στο έργο *Το Σόλο του Φίγκαρω* του Γιάννη Σκαρίμπα. Στο *Πρακτικά Α' Πανελληνίου Συνεδρίου για τον Γιάννη Σκαρίμπα*. Χαλκίδα: Διάμετρος, 75-86.
- Κουμπής, Α. (1999). *Πίνακας λέξεων των ποιημάτων του Νίκου Εγγονόπουλου*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Κυριαζίδης, Ν. Ι., Καζάζης, Ι. Ν., & Bréhier, J. (1992). *Τα ελληνικά του Μακρυγιάννη με τον υπολογιστή*. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Lehrer, A. (2005). Understanding trendy neologisms. In *Italian Journal of Linguistics-Revista di Linguistica*, 369-382.
- Lorando, G., Marcheselli, L., & Gentilini, A. (1970). *Lessico di Cavafis*. Padova, Liviana: Università di Padova, Studi Bizantini e Neogreci.
- Μαθιουδάκης, Ν. (2020). *Η Οδύσσεια των λέξεων. Νεολογικά Αθησαύριστα στο έπος του Νίκου Καζαντζάκη*. Αθήνα: Κάπα Εκδοτική.
- Μαθιουδάκης, Ν. (2012). Νεολογικά Αθησαύριστα στην ΟΔΥΣΣΕΙΑ του Νίκου Καζαντζάκη. Στρατηγικές κατανόησης, Ασάφεια και Βεβαιότητα [Διδακτορική διατριβή]. Κομοτηνή: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.
- Μαθιουδάκης, Ν., & Καμπάκη-Βουγιουκλή, Π. (2011). Η επιθετική ταυτότητα του Οδυσσέα στο έπος του Νίκου Καζαντζάκη: μια πρόταση μέσω των ασαφών συνόλων. Στο Κ. Α. Δημάδης (επιμ.), *Πρακτικά του Δ' Ευρωπαϊκού Συνεδρίου Νεοελληνικών Σπουδών, Γρανάδα, 9-12 Σεπτεμβρίου 2010*, (τόμ. Α'). Αθήνα: Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών (ΕΕΝΣ), σσ. 295-314.
- Μαθιουδάκης, Ν., & Καρασίμος, Α. (2015). Διαλεκτικά στοιχεία στη διαδικασία σύνθεσης: Μελέτη στην Οδύσεια του Καζαντζάκη. Ανακοίνωση στην 36η Συνάντηση του Τομέα Γλωσσολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 24-25 Απριλίου 2015.
- Mathioudakis, N., & Karasimos, A. (2014). Dialectic and Idiomatic Aspects in Odyssey by Nikos Kazantzakis. In G. Kotzoglou, K. Nikolou, E. Karantzola, K. Frantzi, I. Galantomos, M. Georgalidou, V. Kourti-Kazoullis, Ch. Papadopoulou & E. Vlachou (ed.), *Selected Papers of the 11th International Conference on Greek Linguistics (11th ICGI)*. Rhodes/Greece: University of Aegean, 1070-1088.
- Μαρινάκης, Θ. (2004). Με πυξίδα ένα γλωσσάρι: Το Γλωσσάριο του Παντελή Πρεβελάκη για την Οδύσεια του Νίκου Καζαντζάκη (Ραγωδίες Α-Κ) [Μεταπτυχιακή εργασία]. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης – Τμήμα Φιλολογίας.
- Μαυρομάτης, Δ. Κ. (1981). *Πίνακας λέξεων του «Άξιον Εστί» του Οδυσσέα Ελύτη*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Φιλοσοφική Σχολή – Έδρα Νεοελληνικής Φιλολογίας.
- Μότσιου, Β. (1994). *Στοιχεία λεξικολογίας. Εισαγωγή στη νεοελληνική λεξικολογία*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Νάκας, Θ. (2003). *Γλωσσοφιλολογικά, Γ'. Μελετήματα για τη γλώσσα και τη λογοτεχνία*. Αθήνα: Παρουσία – Εκδόσεις Πατάκη.
- Nielsen, S., & Tarp, S. (eds.). (2009). *Terminology and Lexicography Research and Practice*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Ευδόπουλος, Γ. Ι. (2008). *Λεξικολογία. Εισαγωγή στην ανάλυση της λέξης και του λεξικού*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Oleynikova, G. (2016). The Role of Author's Neologisms in Literary Text. In *Journal of Danubian Studies and Research*, vol. 6, no 2 (2016).
- Onions, C. T. (1986). *A Shakespeare glossary*. Oxford: Clarendon.
- Pelacchi, G. (1971). *Lessico della poesia di Kariotakis* [Dissertation]. Padova: Istituto di Studi Bizantini e Neogreci.
- Peri, M. (1983). *Πίνακας λέξεων του Καρνωτάκη*. Padova, Liviana: Università di Padova, Studi Bizantini e Neogreci.
- Picone, M. D. (1996). *Anglicisms, Neologisms and Dynamic French*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Πρεβελάκης, Π. (1984). *Τετρακόσια γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη.
- Πρεβελάκης, Π. (1958). *Ο Ποιητής και το Ποίημα της Οδύσσειας*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας.
- Schmidt, A. (1902). *Shakespeare Lexicon and Quotation Dictionary: A Complete Dictionary of All the English Words, Phrases, and Constructions in the Works of the Poet (vol. 1 A-M & vol. 2 N-Z)*. Berlin: Georg Reimer.
- Sterkenburg, P. van (ed.). (2003). *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Sutherland, J. (2012). *The Dickens Dictionary: An A-Z of England's Greatest Novelist*. UK: Icon Books Ltd.
- Tarp, S. (2012). Online Dictionaries: Today and Tomorrow. In *Lexicographica*, 28 (1), 253-267.
- Tarp, S. (2011). Lexicographical and Other e-Tools for Consultation Purposes: Towards the Individualization of Needs Satisfaction. In P. A. Fuertes-Olivera & H. Bergenholtz (eds.), *e-Lxicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography*. London/New York: Continuum, pp. 54-70.
- Tarp, S., & Gouws, R. (2019). Lexicographical Contextualization and Personalization: A New Perspective. In *Lexikos*, vol. 29, 250-268.
- Τράπαλης, Γ. (2010). *Γλωσσάρι στο έργο του Νίκου Καββαδία: με ερμηνευτικά σχόλια*. Αθήνα: εκδ. Άγρα.
- Φίλιππίδου, Ν. (1986). «*Η θυσία του Αβραάμ*» στον υπολογιστή. *Λεξιλογικοί πίνακες και υφολογικά σχόλια*. Αθήνα: Ερμής.
- Φίλιππίδου, Ν., & Holton, D. (1996). *Τον κύκλον τα γυρίσματα. Ο Ερωτόκριτος σε ηλεκτρονική ανάλυση: Συμφραστικός πίνακας λέξεων: Concordance: Α-Ι, Κ-Ο & Π-Ω*. Αθήνα: Ερμής.
- Χαραλαμπίδης, Χ. (2011). Οι νεολογισμοί του Κωστή Παλαμά. Στο *Κωστής Παλαμάς. Πρακτικά ημερίδας, Αθήνα 16 Δεκεμβρίου 2009*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, σσ. 57-71.
- Χαραλαμπίδης, Χ. (2010). Το γλωσσικό ύφος του Νίκου Καζαντζάκη. Στο *Ημερίδα για τον Νίκο Καζαντζάκη, 27 Νοεμβρίου 2007*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, σσ. 131-140.
- Χαραλαμπίδης, Χ. (2001). *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και το ύφος*. Αθήνα: εκδ. Νεφέλη.
- Χριστοφίδου, Α. (2001). *Ο ποιητικός νεολογισμός και οι λειτουργίες του. Κειμενική-γλωσσολογική προσέγγιση στο έργο του Οδυσσέα Ελύτη*. Αθήνα: εκδ. Gutenberg.
- Wells, S. ([1998] 2013). *An A-Z Guide to Shakespeare*. UK: Oxford University Press.

8 Λεξικά

- Δημητράκος, Δ. (1964). *Μέγα λεξικόν όλης της ελληνικής γλώσσας*, τόμ. Α-ΙΕ. Αθήναι: Εκδόσεις Δομή.
- Κριαράς, Ε. (1995). *Νέο ελληνικό λεξικό της σύγχρονης δημοτικής γλώσσας. Ορθογραφικό, ερμηνευτικό, ετυμολογικό, συνωνύμων, αντιθέτων, κυρίων ονομάτων*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών
- Μπαμπινιώτης, Γ. ([2005] 2008). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας: με σχόλια για τη σωστή χρήση των λέξεων: ερμηνευτικό, ορθογραφικό, ετυμολογικό, συνωνύμων-αντιθέτων, κυρίων ονομάτων, επιστημονικών όρων, ακρωνυμίων*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Πρωίας. (1933). *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας: Ορθογραφικόν και Ερμηνευτικόν: Συνταχθέν υπό επιτροπής φιλόλογων και επιστημόνων. Έκδοσις Νεοτάτη*, τόμ. Α-Γ, (επιμ. Γ. Ζευγώλη). Αθήναι: Εκδοτικός Οίκος Σταμ. Π. Δημητράκου.
- Σταματάκου, Ι. Δρ. (1971). *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Καθαρευούσης και δημοτικής και εκ της νέας ελληνικής εις την αρχαίαν*, τόμ. 1-3. Αθήνα: Βιβλιοπρομηθευτική.
- [Τριανταφυλλίδη, Μ.] Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών – Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη. (1998). *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Online version: www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/triantafyllides/index.html [20/04/2021].
- [Χαραλαμπίκης, Χ.]. (2014). *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.
- Βοστταντζόγλου Θ. ([1967] 1976). *Αναλυτικόν ορθογραφικόν λεξικόν της νεοελληνικής γλώσσας (καθαρευούσης και δημοτικής)*. Αθήνα: Δομή.